

KİVDF

Layihənin istiqaməti:
"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasının 80 illiyinə həsr olunmuş 25 iyul 1998-ci il tarixli təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı Heydər Əliyev xalqımızın görkəmli oğulları ilə bağlı da dəyərli sözlər söyləmişdir: "XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan öz dövlətçiliyindən məhrum olandan sonra, çar Rusiyasının tərkibində olduğu zamanda Azərbaycan xalqının görkəmli nümayəndələri həmin orduda xidmət etmiş və Azərbaycan oğlunun, əsgərinin hərbi peşəkarlıq sahəsində nəyə qadir olduğunu dəfələrlə sübut etmişlər.

Doğrudur, respublikamız çar Rusiyasının tərkibində olduğu zaman azərbaycanlıları, müsəlmanları orduya cəlb etmədilər, ordudan azad edildilər. Biz tarixi təhlil edərkən bunun nə qədər mənfəətli olduğunu görürük. Millətimiz, xalqımız hərbi peşədən məhrum olmuşdu. Ancaq bununla yanaşı, o dövrdə hakim dairələrlə bağlı olan xan sülalələri övladlarını hərbi xidmətə göndərər, bunu özlərinə böyük şərəf hesab edirdilər. Onlar yüksək səviyyəli hərbi məktəblərdə təhsil alaraq, böyük rütbələr almağa nail olurdular. Onlar hamısı çar Rusiyasının ordusunda xidmət etmişlər. Azərbaycanlı bezi görkəmli sərkərdələr, generallar Rusiyanın XIX əsrdə apardığı müharibələrdə iştirak etmiş və qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər. Bununla bərabər, xatırladığım bu faktların, bunun bizim üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bunlar xalqımızın, millətimizin nəyə qadir olduğunu göstərir. Çar Rusiyasının ordusunda azərbaycanlılar, müsəlmanlar xidmət etmədikləri halda Azərbaycan oğulları rus ordusunun yüksək səviyyəli hərbi məktəblərini bitirib, döyüşlərdə böyük peşəkarlıq, qəhrəmanlıq nümunələri göstərər, general rütbəsi alıb, yüksək ordenlərlə təltif ediləblərsə, bunlar Azərbaycan xalqının, oğullarının nəyə qadir olduğunu göstərir. Bunlar tariximizin sovet dövründə unudulmuş səhifələridir, faktlardır. Ancaq biz bu gün tariximizi bərpa edərkən bunların hamısını öyrənməliyik və xalqımız bunu bilməlidir. Naxçıvan xanları sülaləsindən bir neçə general çox uğurlu xidmət etmişlər: general Ehsan xan, general Kəlbəli xan, Hüseyn xan, İsmayıl xan, Cəmşid xan Naxçıvanskiyə. Bakıxanovlar sülaləsindən bir çox generallar Azərbaycan tarixində, ordusunun tarixində görkəmli yer tutmuşlar. Talışxanovlar sülaləsindən bir çox generallar bizim tariximizin səhifələrində öz yerlərini tutmuşlar. General Fərac bəy Ağayev, general Ağalarov, general Ərəblinski və başqaları - bunlar hamısı XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində orduda xidmət etmiş yüksək rütbəli generallar, Azərbaycan oğullarıdır".

Almaniya ilə sovet Rusiyası arasında hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında saziş imzalandıqdan sonra - 1917-ci il dekabrın 5-də (18-də) Qafqaz cəbhəsində - Ərzincanda Zaqafqaziya Komissarlığı ilə Türkiyə arasında 14 maddədən ibarət barışıq imzalandı. Ərzincan barışığının şərtlərinə görə, Qafqaz cəbhəsindəki rus qoşunları geri çəkməyə başladı. Zaqafqaziya Komissarlığı rus ordusunda bolşevik təbliğatının güclənməsinin müəyyən təhlükə törədə biləcəyini nəzərə alaraq, 1917-ci il dekabrın 19-da Qafqazdakı rus ordusunun buraxılması haqqında əmr verdi və həmin əmrə əsasən Qafqazdakı hərbi hissələr yalnız milli korpuslar halında

Sağlığında əfsanələşən sərkərdə

General-mayor Teymur bəy Novruzov milli ordu quruculuğu tarixində iz qoymuş hərbiçilərimizdən olub

saxlanıla bilərdi. Beləliklə, Rus Qafqaz Ordusu ləğv edildikdən sonra ayrı-ayrı milli korpusların - gürcü, erməni, Azərbaycan və rus milli korpuslarının yaradılmasına qərar verildi. Milli korpusların təcili yaradılması Qafqaz cəbhəsindən geri çəkilən rus əsgərlərinin yerli əhaliyə qarşı törətdikləri terror və soyğunçuluqların qarşısının alınması ilə də bağlı idi. Gürcü və erməni milli korpuslarının yaradılması işi Azərbaycan milli korpusunun yaradılması işi ilə müqayisədə daha asan və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilirdi. Çünki "OZAKOM" tərəfindən hələ xeyli əvvəl rus or-

nun yaradılması işində kifayət qədər çətinliklər, o cümlədən peşəkar hərbi kadrlar problemi ortaya çıxdı. Azərbaycan türkləri yalnız cahan müharibəsi zamanı könüllü olaraq azərbaycanlılardan təşkil olunmuş bir süvari alayına malik idilər. Azərbaycan Ordusunun yaradılması fəvqəladə ağır şəraitdə icra olunurdu. Azərbaycan korpusunu yalnız 1918-ci il aprelin sonlarında general-leytenant Ə.Şixlinskiyə rəhbərliyi altında yaratmaq mümkün oldu.

Qeyd edək ki, milli ordu quruculuğu tarixində iz qoymuş azərbaycanlı hərbi sərkərdələrdən biri də general-mayor Teymur bəy Novruzovdur. Teymur bəy peşəkar hərbiçisi, rus ordusunun generalı Mirzə Hacı bəy Novruzovun ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun atası Mirzə Hacı bəy Novruzov zadəgan nəslindən olduğuna görə Peterburqdakı Paj hərbi korpusunda təhsil almış, 1849-cu il iyunun 24-də ilk zabit rütbəsinə layiq görülmüşdür. O, həyatında peşəkar hərbiçisi yolunu seçmiş, ilk zabit rütbəsindən general-leytenant rütbəsinə qədər uğurlu hərbi və döyüş yolunu keçmişdir. Mirzə Hacı bəy Novruzov rus ordusunda göstərdiyi igidliklərə görə ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif ordenlərlə, o cümlədən 1856-cı ildə üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1860-cı ildə üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1873-cü ildə ikinci dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1877-ci ildə "Müqəddəs Vladimir" (qılınclı və bantla birgə) "İgidliyə görə" (qızıl qılınclı birgə), üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılınclı birgə), 1882-ci ildə birinci dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1886-cı ildə birinci dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1891-ci ildə ikinci dərəcəli "Müqəddəs Vladimir", 1893-cü ildə uzun illər ordudakı nümunəvi xidmətinə görə fərqlənmə döş nişanı ilə təltif olunmuşdur. Hərbiçisi Mirzə Hacı bəy Novruzov 1896-cı il mayın 14-də qüsursuz xidmətinə görə general-leytenant rütbəsinə layiq görülmüş və həmin ildə də istefaya çıxmışdır..

Teymur bəy Mirzə Hacı bəy oğlu Novruzov 1880-ci il aprelin 20-də Yelizavetpol qəzasının Qovlar kəndində anadan olmuşdur. Teymur bəy Novruzov ibtidai təhsilini Tiflis kadet korpusunda almış, 1898-ci ildə Yelizavetgrad süvari yunker məktəbinə daxil olaraq, süvari zabit məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Teymur bəy Novruzov 1900-cü ildə rus ordusunda xüsusi atlı qoşun hissələrindən biri olan draqu polkuna yunker kimi daxil olmuşdur. 1901-si ildə Teymur bəy Novruzova çar süvari qoşununda birinci zabit rütbəsi olan kornet rütbəsi verilir. O, 1905-ci ildən etibarən poruçik, 1909-cu ildən ştab-rotmistr, 1913-cü ildən etibarən isə rotmistr hərbi zabit rütbəsini daşımışdır. Teymur bəy Novruzov I Dünya müharibəsini Nijeqorodskoy 17-ci Əlahəzrət draqu polkunun 4-cü eskadronunun komandiri vəzifəsində qarşılamışdır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu polk Qafqaz süvari diviziyasına daxil idi və rus ordusunda ən etibarlı polklardan biri sayılırdı. I Dünya müharibəsi illərində həmin polk bir sıra atlı hücumlarını yerinə yetirərək, Cənub-Qərb cəbhəsinin əməliyyatlarında yaxından iştirak etmişdir. Teymur bəy Novruzov rus ordusunda göstərdiyi igidliklərə görə ayrı-ayrı

vaxtlarda müxtəlif ordenlərlə, o cümlədən 1909-cu ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1913-cü ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 2 noyabr 1914-cü ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 24 noyabr 1914-cü ildə 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" ordenləri, "Georgi xaçı", onların lentləri və qılınclı təltif edilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra Teymur bəy Novruzov yenidən müstəqilliyini elan etmiş respublikamızın ərazi bütövlüyünün və azadlığının qorunub saxlanılmasında yaxından iştirak etmişdir. O, əvvəl I süvari Tatar polkunun komandiri olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 2 avqust 1919-cu il tarixli qərarı ilə I süvari Tatar polkunun komandiri polkovnik Teymur bəy Novruzova xidmətdə fərqləndiyinə görə general-mayor rütbəsi verilmiş, bir qədər sonra isə Azərbaycan Ordusunda Süvari diviziyasının komandiri təyin edilmişdir. Azərbaycan Ordusunda süvari hissələrinin yaradılması, komplektləşdirilməsi və döyüş hazırlığının yüksəldilməsi sahəsində T. Novruzovun böyük xidmətləri olmuş, Süvari diviziyasının komandiri kimi süvari polkların formalaşmasında fəal iştirak etmişdir. Azərbaycan Ordusuna verilmiş bütün döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində Süvari diviziyasının hissə və bölmələri yaxından iştirak etmiş, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda inamla vuruşmuşdur. Süvari diviziyasının 1920-ci ilin martında Qarabağda (Şuşada) yerləşən alay daşnaklara və daxili düşmənlərə qarşı döyüş əməliyyatlarında fəal iştirak etmişdir.

Teymur bəy Novruzov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun hələ sağlığında haqqında şərqilər qoşulmuş tək-tək hərbiçilərinəndir. Novruzov sovet işğalçılarına qarşı Gəncə üsyanının (1920) təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından biri olmuşdur. 11-ci Qırım ordusu çox böyük qüvvə üstünlüyü hesabına bu üsyanı yatırandan sonra Novruzov mühacirət etmək məcburiyyətində qalmışdır. O, Gürcüstandan keçərək Almaniya, oradan da Fransaya mühacirət etmişdir. Teymur bəy Novruzov bir sıra hərbi təşkilatların sıralarında olmuş, 1938-ci ildə Parisdə keçirilən Rus Hərbi Əlillər İttifaqı Qurultayının iştirakçısı kimi Qurultayın idarə heyətinə seçilmişdir. Rus və Azərbaycan sərkərdəsi general-mayor Teymur bəy Mirzə Hacı bəy oğlu Novruzov 1961-ci il yanvarın 23-də Fransanın Nitsa şəhərindən 30 km aralıda yerləşən Mentonda vəfat etmiş və Nitsa şəhərinin Kokad qəbristanlığında dəfn edilmişdir.

Rafiq Səfərov
Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin Sənədlərin nəşri və istifadəsi şöbəsinin baş məsləhətçisi

P.S. Foto Azərbaycan Respublikası Dövlət Kino-Foto Sənədləri Arxivindən və Fotobank.az saytından əldə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

dusunun Qafqaz cəbhəsi tərəfindən ola biləcək basqının qarşısının alınması bəhanəsi ilə gürcü və ermənilərə öz hərbi hissələrinin yaradılmasına icazə verilmişdi. Bundan əlavə, çarizmin yeritdiyi mürtəce və milli ayrı-seçkilik siyasətinin nəticəsi olaraq gürcü və ermənilər müsəlmanlardan, azərbaycanlılardan fərqli olaraq əsgərlikdən azad edilməmiş və nizami rus ordu sıralarında xidmətə çağıraraq hərbi təlim alırdılar. Onların hərbi xidmət görmüş nizami hərbi hissələri var idi. Bakı Sovetinin hərbi qüvvələrinin əsasını erməni hərbi hissələri təşkil edirdi. Beləliklə, gürcü və ermənilər hər növ silahlara malik hərbi hissələrə yiyələndiyi halda Azərbaycan milli korpusunun yaradılması prosesi hələ yenidən başlayırdı və olduqca ağır şəraitdə gedirdi. Bunun da əsas səbəbi bu idi ki, çar Rusiyasının ölkədə yeritdiyi milli ayrı-seçkilik və mürtəce siyasətin nəticəsi olaraq imperiya ərazisində müsəlmanlar, azərbaycanlılar əsgərlikdən azad edilmişdi. Bu səbəbdən azərbaycanlıların döyüşdə sınınmış nizami hərbi hissələri yox idi və Azərbaycan milli korpusu-